

KRIZA JÁNOS LEVELEI
TOLDY FERENCZHEZ

★

A M. TUD. AKADÉMIA KÉZIRATTÁRÁBAN LEVŐ
EREDETIBŐL

KÖZLI

HELLEBRANT ÁRPÁD

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1912

Ára 1 korona.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Kriza János levelei Toldy Ferenczhez.¹

Kolozsvár 4. január 1853.

Nagyon tisztelt Tekintetes Ur!

Igazán mondják a példabeszédben: ember beszél, isten vezér!; mert én is ígéretet tévék a kérő iratoknak a kegyed kezébe legközelebbi alkalommal leendő felküldése iránt — s imé a jelen évre maradék a felküldéssel — kelle maradnom, mivel egy gonosz nátha az ágyhoz szegezett vala; most könnyebben érezve magamat, teszem az elmulasztottat, s küldöm a mostani gyorspostán Bogáti Miklós Zsoltáros könyvének egy a Jancsóé-nál sokkal régibb példányát, mely 1604-ben van írva — küldöm a multkor elfelejtett másolataimat is, miknek úgy hiszem kegyed nem nagy hasznát veendi, kivált a német részének. — De valeat quantum valere potest.

Ezen Bogáti Miklós Psalteriumának példányából tisztán kiderül, hogy csakugyan nem más, hanem Bogáti Miklós e szép nyelvű fordítója, vagy inkább újra teremtője a kereszténység számára is oly üdvösségesen éneklett Zsidó király magasztos hymnusainak. A tudós társaság példánya csonka lévén, nem csudálhatni, hogy Lugossi bácsi megfosztván Bogátit az egyedül őtet illető költészi dicsőségtől, a furfangos lelkű Pécsi Simont ruházá fel azzal. Voltak hihető Pécsinek is több énekei, mik a szombatosok énekei közt eléfordulnak, s ebben az 1604-ki kéziratban is fordul elé egy, melynek versfőiben a Pécsi neve ki van fejezve; de nekem legalább úgy tetszik, hogy ezek a tisztán szombatos énekek nagyon elütnek a sz. Dávid vagy Bogáti Miklós zsoltárainak magasztos hangjától. Aztán a szombatosok által használt hymnusoknak is egy része az, mit az unitáriusok is használtak, a szombatosok nagy részint unitarius községekből vonattatván át a bűvös befolyású Pécsi által az őszövetsegi vallásfelekezetre, és némi laza összefüggésben állván az unitarius egyházi állammal létezésök egész ideje alatt — mit politikájok is megkívánt — osztották ennél fogva az unitáriusok énekeit is,

¹ A M. Tud. Akadémia kézírattárában levő eredetiből közli Hellebrant Árpád.

csak néhány sajátságossal pótolták, vagy az átvett a magok külön innepeikre ráhúzták. Ők magok, papjaikkal egyetemben mind az Unitariusok iskoláiban képződtek, mint Fosztó Uzoni is említi, hogy álnokul mint unitariusok tanultak az ő papjaik az unitarius főiskolában, s mint unitarius papok kirendeltetve ápolták a Messiást váró szombatosságot. E szombatosokról mit az említett Uzoniban találok, azt egyszer időt nyervén, ki akarom jegyezni kegyed részére, mit csak amugy töredékesen is érdekes lenne kinyomatni, hogy lássék mikép már Ipolyi Arnold előtt igyekeztek a mi régi unitarius kronika íróink a szombatosokat összekötni a régi ismaelitákkal sat.

F. Uzoni Bogáti Miklós minden munkáit előszámlálva a X. szám alatt felhozza szóról szóra a Psalteriumot is, mint a jelen példánynak címe van. Nem mondja ugyan, hogy mikor történt a fordítás, csakhogy kéziratban létezik; de megírja, mikor halálozott el, t. i. 1592-ben az akkor dühöngött pestisben, s mint rendkívüli tudományú s jelességű férfit halála felett teszi busan felkiáltását. Ez a Bogáti előbb szent demeteri pap volt, udvari papja udvarhelyszéki királybíró Balási Ferenc unitarius kegyurnak — a Dávid Ferenc — katastrophan jelen volt 1579-ben Gy. Fejérvárt mint ki maga is osztotta a Dávid Ferenc nézetét a Jézus nem imádásra nézve — ekkoron szinleg aláírta a többség consensusát a subordinata adoratiót illetőleg, s Gerenden paposkodott, de inquisitio következőn, néhány év múlva a titkon Dávidianus papok ellen, kénytelen volt Baranyába szaladni, hol több munkákat adott ki, néhány év multán visszatért régi kegyurához Balásihoz, hol $4\frac{1}{2}$ évig concionálván, s tiszta nyílt bizonyítványát adván, hogy a bevett unitaria religiótól most már semmiben sem üt el az ő Jézus iránti nézete, a kolozsvári unitaria ekkleziának egyik papjává tétetett. Megholt 1592-ben. Más Bogáti Miklós volt, a ki Székely Mózes alatt fogságába esvén Rádulynak, 3000 forinton váltatott ki a brassaiak által. Az egy kolozsvári nagytekintélyű senator volt.

Ez apró szétszórt jegyzeteket csak azért bátorodom felírni, hogyha fáradságot veend kegyed „Irodalom történeteiben“ „Bogáti Miklósról“ tenni említést, mert úgy hiszem ötlet tartandja kegyed is a szép Psalterium írójának. A másik példány is, mely még létezik könyvtárunkban, ötlet világosan kiírja címlapján, mint fordítót; az a példány t. i. mely együvé van kötve a multkor általam dicsért Tordai János psalteriumával, s a melyet hasonlólag felküldök szívesen a Tek. ur kezeibe, ha biztatást nyerendek néhány sorban a felől, hogy a felküldésben nem törtérendik rám és könyvtárunkra nézve semmi rövidség.

Ugyanazért ujjal esdek a Tek. Urnak, legyen szíves nem tudatni e földalatti működést, — azaz: könyvküldést sen-

kivel; s ha jónak látandja akárhol nyilvánosan említést tenni e codexekről, vagy példákat mutatni fel belőlük, azt úgy eszközölni, mintha az én másolatim volnának azok innen Kolosvárról.

Míg hosszas levelemet bevégezném, megemlítem még, hogy a nagy historikus Cserei Mihálynak némi könyvei ránk unitariussokra nézve halhatlan emlékű Zsuki László patronusunk egyéb könyveivel együtt a mult század végén könyvtárunkba jutván, azok között, mik sok hanyag könyvtárnokok alatt el nem vesztettek, találtatik egy saját naplója Cserei Mihálynak, mit iskolánk egyik jelenlegi pártfogója Káli Nagy Elek úr, mint egyszersmind nagy irodalombarát, extrahálván, küld ezennel a Tisztelt Kegyed kezeibe, hogy azt böles belátása szerint használja.

Ha szükségesnek látnák e naplót lemásoltatni, — mi valóban azt megérdemelné — főconsistoriumunk mint könyvtárunk legfőbb felügyelője, kész leend arra, hogy azt lemásolás végett felküldje. Méltóztatna azért a Tek. Ur mint t. társasági titkár *mielőbb* egy kis kérést intézni az unitarius egyházi főtanáchoz — azon napló iránt — s én többekkel már ez iránt beszélve, bizvást írhatom, hogy minden ujabb időben felébredt féltékenységek mellett is a legszivesebben hajlani fognak. Ugy általában egyéb régi codexekre nézve méltóztat a Tek. Ur említést tenni — mert így utólagosan én is tisztába jönnék az anticipált küldés dolgában. A főconsistorium tartatni fog mihelyt engedélyt nyerünk, alkalmasint febr. közepe táján.

Halotti könyvet még egyet se kaptam a régi időből — nem csuda hogy elvesztek, mert ők is sok embert temettek el. De teljes reménnyel vagyok, hogy egy hónap alatt teendek szert rá vagy egy régi példányra, s a kívánt másolatot megteszem.

Boldog új évet, friss erőt egészséget s hosszú életet kívánva Tisztelt kegyednek maradok örökkösön

alázatos kész szolgálja

Kriza János

pap és hittanár.

Tekintetes Ur!

Ha nagykesőre is, több mindenféle foglalatosságaim miatt, ime csakugyan felelni kezdek a Kegyed kérdéseire. Hármass el-foglaltatásom a templom, collegium és consistorium mellett mint pap, tanár és h. jegyző mentségemül lehet, hogy úgy a mint szívből lélekből akarnék az irodalom, vagy legalább az irodalom férfiai körül, legalább napszámosképen működni, nem igen működhetem. De az első pontra.

Én Uzoni F. István ecclesiasticájából mindent kikeresgéltem, mivel a homályos pontokat felvilágosíthatni. A Kegyed

kezéni, általunk litániásnak nevezett énekeskönyv csakugyan másod kiadásbelinek bizonyul be nézetem szerint — egyébaránt csak bővített kiadása a Dávid Ferencz korában kinyomatottnak, a czíme is ugyanaz. Az unitárius hagyományok szerint kik voltak legyen az első kiadásnak szerzői, kik a másodiknak — a Barcsai időszakában kiadottnak megbővítői — én kivonatomban talán az unalmasságig terjedő aprolékoskodással kiírtam Uzoniból. Az énekek kezdő betűit méltóztassék Kegyed után nézni, azon énekekre nézt t. i. miket a második kiadású könyvre nézve említ Uzoni, a bizonyosság ugyhiszem ki fog derülni.

Oly bőven azért is extrahálám Uzonit, hogy láthassa Kegyed az ő írásmódját, kronikai módszerét — s ha kívántatnék, egy s más érdekesebb körülmény, vonás vagy részlet feltűnjön belőle.

Bogáti Fazekas Miklóstra nézve is bizonyosnak mondhatni, hogy csakugyan ő és nem más — Pécsi Simon vagy más szombatos — ama nevezetes Zsoltárkönyv fordítója, úgyszólván, eredeti szabadsággal feldolgozója. A Kegyednél levő, eddigelé legrégebb példány, úgy a kezemnél levő, mint szinte egy harmadik, mit egy udvarhelyszéki lelkész barátom kutatott fel saját könyvtára számára, mind az ő nevét hordozzák a czímlapon. Csak az lehetne hát egyedül a kérdés, melyik Bogáti Miklós ez a híres Zsoltár poeta, az idősb-e vagy az ifjabb? Erre nézve eloszlát minden kétséget a mi öreg Uzonink, mert ő — mint hű kivonatomban látható — a Zsoltárkönyvet is az idősbnek tulajdonítja. A senator Bogáti Miklós lehetett ugyan a pap Bogáti fia, az Uzoni véleménye szerint, de a senatorról nem emlékeznek semmi adatok, mint íróról is, — a pap Bogátinak pedig mellette szól az Uzoni bizonyossága, az ő vallási hivatása, papsági készülsége, theologiai tudományossága, ifjúkori vallási iránya, miszerint ő a radikális monotheismust sürgető Dávid Ferencznek volt asseclaja, s bár a fejevári gyűlésen aláírta is a ministerek consensusát, de csak hamar egész költői könnyűséggel, elunva a vallási czirkálásokat, Baranyába barangolt el, s csak később csillapodott vérrel, érettebb észszel csapott kezét az orthodoxus unitáriusokkal s lett kolozsvári pastorrá, vagy másodrendű lelkészszé. Egyébaránt is a Bogáti zsoltárkönyvének a világért sincs sokkal több szombatos jelleme, mint a Szenczi M. Albert, Heltai vagy Tordai kidolgozásának — a jellem szombatos, mint általában Sz. Dávid s egész ó testamentom szombatos. Ezt csak azért említem, hogy Bogáti Miklóst megmentsem a szombatosság gyanujától, — mert Dávid Ferencziánus lehetett külső megtérése után is titokban, mint voltak mostanig számos unitáriusok egész e napságig, úgy hozván ezt az idők

és körülmények kényszerűsége: de a Dávidisták irányából azon időben, úgy hiszem, még nem fejlődött volt ki ama zsidózó, hátra felé, bár egy szűk vonalon következetesen philosopháló irány és alakulásban levő felekezet, azt csak a Pécsi Simon nagy szelleme, s még inkább külső világi kedvező állása mozgathatta elő saját jobbjai között leginkább a környezetében fekvő helyeken.

Mellesleg említve — ezen fejlődési processusa a szombatosságnak nagyon homályos még valóságban, mert eszmeileg igen könnyen construálhatni, itt ott bugyborékol föl a mélységből egyegy hullámgyöngy, mi gyaníttatja, mi történék a felület alatt, míg egyszer látjuk a nagyszerű czethalászatot.

Én mihelyt egy kis időt kapok, minden apróságot kijegyzek Uzoniból s elküldöm Kegyednek tetsző használatul.

Bogátira visszatérőleg: a Kegyednél levő példányon a név ekkép vala: Bogáti Fazakas fia Miklós — más kéz által oda írva. Én ennek semmi egyéb megfejtését nem tudom annál, hogy talán az idősebb Bogáti Miklós — t. i. a senator Bogáti mellett általunk idősebbnek nevezett — fia volt egy más ugyan-csak Bogáti Miklósnak.

De magyarázza meg Kegyed nekem azt: hogy mikor Uzoni az ő deák írásában Bogáti Miklósról beszél, mindig így írja: *Nicolaus P. Bogáti*. Ez így fordul elé, nem egyszer, de tizszer is, a mint láthatja Kegyed kivonatomban.

Itt méltónak látom megemlíteni Bogátira nézve azt is, mit Uzoni Hunyadi Demeter püspök halála alkalmával megemlít Bogátiról. Hunyadi 1592-ben halálozván meg, az ő biographiája után ezeket jegyzi meg, Uzoni: „Nota: Nostris infaelix et fatalis fuit annus ille 1592, nam praeter Demetrium aliquot luminibus ecclesiam spoliavit. Ante Demetrium enim superioribus mensibus mortui Stephanus Basilii, „*Nicolaus P. Bogáti*, — N. Pictoris, magna ecclesiae ornamenta vix enim aliquis erat *Bogatio diligentior, in linguis peritior, in vero vestigando curisior, in commentando sedulior*. Vix Basilio laboriosior, et propagandae veritati studiosior. Pictorio vix aliquis constantior, et gravior. Sicque intra paucos dies *Eruditionem in Bogathio, Industriam in Basilio, Gravitatem in Pictore Acumen et Doctrinam* in Hunyadino ecclesia amisit“.

Különösnek tetszhetik ugyan, hogy a szombatos felekezet a Bogáti Zsoltáros könyvét választotta ki sajátos Hymnariuma mellett énekes könyvéül; de másfelől azt is látjuk, hogy hymnusaik, isteni dicséreteik között számos olyanok találtnak, mik léteztek az akkori unitárius énekeskönyvekben is, még ma s használunk azok közül némelyeket. Átvették tehát az Unitáriusoktól, mint különben is rokon secta, tőlük s elszakadtak,

a mit kaphattak — a Bogáti Zsoltárai, mint akkor különben is legszebb énekek, s mi több, magyaros dúdra készültek, különösebben ízlettek nekik, ha a vallásos nézetekkel összhangzást nem tekintjük is.

Az Unitáriusok énekeskönyvébe azért nem mehetett bé egy is a Bogáti énekeiből, mert ő részint a szombatosok által el lévén sajátítva, nem akartak velek egy egész könyvet közösen használni, részint az Unitáriusok énekes könyveibe is hamar bévétettek a francia nóták, mint a keresztény protestáns egyházba olyhamar elterjedtek, — aztán Bogáti nem is énekes könyvnek írta volt Zsoltárait — valamint hogy a Tordai által 1626-ban írt Zsoltárokat is csak későn kezdték bévenni az Unitáriusok, mert versformájuk olyan volt, hogy templomi használatra az új nóták szerint fordíthatók.

De mind ennek itten nem lesz vala helye. Így van az ember. Mikor kevés ideje van, s nem sokat fontolgathatja mit írjon, mit hagyjon el, akkor ír bővebben, de minden válogatás nélkül. De ha már benne vagyok, beszédem harmadik részére megyek át *Preusszen Jánosra*, a szász unitáriusok énekes könyvének írójára. Igenis, a Preusszen énekeskönyve *kéziratban* is meg van könyvtárunkban — egy nagy Graduale szörnyű ívrétben. Kinyomtatva volt Preusszen oderai Frankfurtban 1657-ben: ez a Graduale pedig írva mindjárt 1659-ben, szóról szóra, mint a nyomtatás, csak hogy az Előbeszéd el van hagyva, s a cím is változtatva, úgy a mint feljegyeztem a kivonatban. Ily Gradualékat a magyarok is használtak mint láthatni a Toroczka *M. Gradualéját* az Uzoni jegyzésében a Heltaiék első kiadása után. A Radecki Bálint 1620-ban nyomtatott német énekes könyve egészen más. F. Uzoni úgy látszik nem ismerte a szász-unitárius irodalmat, Preusszenről keveset szól, a Radecki énekes könyvét meg sem említi.

Heltai Zsoltárkönyvére nézve igaza van kegyednek. A miénk is az a prozai fordítás, melyet bir Kegyed. Erről és Heltai egész bibliájának kiadásáról bővebben a kivonatban.

A többi pontokra is írni fogok, mit írnom lehetend, mihelyt egy kis iskolai szünetidőnk lesz, ámbár nekem akkor gyűlnek meg szent heti és ünnepi bajaim, magam lévén pap is egy deák káplánnal. Az irodalom ügye szívesen fekszik, de képzelheti Kegyed, hogy el lévén folyvást foglalva a papságra, tanárságai készületekkel, tanulmányozással, aztán a sok egyházi Geschäftekkel: a műzsák társaságát nem sok időm maradhatott élvezni; hát még alkotni? arra csendes szabad idő kívántatott volna: mert a deák mondat szerint is: *Otia dant vitia*: tehát a műzsáknál olyas *dulcia* furtákat nem tehettem. Egyébiránt feltettem a megtérést csak halogatom mint a bűnös ember,

a Szépirodalmi Lapok kényszeríteni fognak, hogy *otiumot* keressek a *carminákra* is.

A Gróf Teleki József ő exja felszólító levelét vettük, s már azelőtt meghatároztuk volt a febr. 7-én tartott fő consistorialis gyűlésben, hogy oda adjuk, oda ajándékozzuk ez egész magyar nemzetet érdeklő ereklyét a Magyar Académianak; az Egyházi Képviselő Tanács tehát — mely mintegy permanens bizottmánya a Főtanácsnak, s minden Vasárnap tartatni szokott itten Kolosvártt, mivel consistorok itt vannak legszámosabban — meghatározá mindjárt a levél vétele után, hogy ajándékozzuk oda, minthogy éppen egyik legnagyobb élő patronusunk Mlgs Gedő József ur is, ki most 4—5 ezer darab könyvből álló könyvtárát bibliothecáknak ajándékozá — a Cserei eredeti MS.-mát oda ajándékozta volt. Csak a szokott jegyzőkönyvi manipulatio van tehát hátra, hogy utnak indítsuk a *Cserei Jegyzőkönyvét*, különben még most feltettem volna a gyorskocsira. Ugy hiszem hogy a jegyző s püspöki helyettes megteszik még a héten a teendőket, s átadva nekem, mához egy hét elindíthatom. A többi nétán használandó kéziratokra nézt az a Consistoriumi végzés, hogy én az academia titkárának levelét mindig mutassam fel, a melyben valamely kézirat használat végett kéretik — hogy a Consistorium tudta nélkül mi se történjék. Méltóztassék azért Kegyed elsőben is Tordai János Zsoltárai iránt említést tenni hozzám küldendő levelében, hogy az académiának annak lemásoltatására szüksége van, azután a P. Simon ismeretes kéziratát is felkérhetni, vagy tán egyszerre is megírhatni, hogy előbb egyiket, azután másikat küldjem.

Jelenen pedig egy nagy ritkasággal kívánám meglepni Kegyedet, egy *frater Garai predicator zórzetbelij által ezer öt zaaz harmintz kettőd esztendőben végezett könyörgéses könyvvel*. Csak mulólag lephetem meg fájdalom, mert én erre nézve egy ideiglenes szent tolvajságot vittem véghez. Megtudván t. i. egy tanítványomtól, ki a Magyar Irodalom történeteit a Kegyed megbecsülhetlen könyve után hallgatja tőlem, hogy az ő néniének, özvegy Kis Lajosné asszonyságnál sok régi könyvek vagynak, elhozzaték tőle vagy kettőt, az egyik volt: Tinódi Sebestyén versei, miket tudom Kegyed és mások is birnak; a második a fenebb nevezém ritka Énekeskönyv, mi tán ismeretlen lesz önnél. Én küldöm lopvást Kegyednek két három hétre, vizsgálja meg, s ha szükség másoltassa le. Az eredetit, nem tudom meg lehetne é nyerni; bármi nagy árért sem adná, most éppen az irt özvegy, később tán eladná, mert rá szorulhatand, de sok tanulógyermek fiai lévén, azok elpusztíthatják, elveszthetik. — azért hát jó lesz lemásoltatni azon esetben, ha e példánnyal ott fenn nem birna az academia. Gondolom, nem is fog birni,

mert a mint hallom, Döbrentei sokat próbálta volt megnyerni a néhai birtokos Kis Lajos urtól — ki éppen jurium inspector volt a Magyar Academia elnökének, tudtom szerint — másként nagy könyvszerző ember.

Jövő héten a Kegyed türelmét még egy levéllel fárasztandó, most nem írok többet. Csak annyit említek meg, hogy a Kegyed szerkesztése alatt kijövő *Uj Magyar Museumra* a jelen évre is előfizettünk, de nem postán, hanem Stein könyvárusnál, s nem az Unitar. Collegium neve, hanem az enyim alatt, az okból, mivel az előbbeni név alatt jövén, most ez majd másik vette át a postán, és sokszor félév mulva juthatott az én kezembe. Így a könyvárusnál jövén meg, én magam mindig átveszem.

Az *Uj Nemzeti Könyvtárt* illetőleg Gáspár János már megírta a kezelésben történt hiányokat — ha az ő írására nem kapom meg a hiányzó füzeteket — (mert én is egyik előfizetegyűjtő voltam) akkor bátor leszek Kegyedet búsítani némi füzetek utánküldésének kieszközlésévei.

A piarista Wass József barátomhoz utalt becses ajándékot, a Ke(gyed) Irodalom történetét köszönettel vettem, mint szinte örömmel hallottam a III-ik kötet egyik füzetének megjelenését is. Nekem annak tanítása a jövő ősszel fog kezdődni, most éppen vége felé járok a II-ik kötetnek tanítványaimmal, kiket rendkívülig tanítok a theologia mellett a m. irodalom történetére is 1851. szeptemberétől fogva.

Ki teljes tisztelettel vagyok
a Tekintetes Urnak

Kolosvárt mart. 9. 1853.

alázatos kész szolgálja
Kriza János.

Tekintetes ur,

Maholnap vége az évnek és én mind késem a cseppel egy oly folyóba, mely irodalmunk terét oly dusan öntözi — de bocsánatot esdek, mert eddig a perczig nem lehete válaszomat megírnom. Iskolánk könyvtárát bányásztam, melynek éppen a régi könyvekből álló része már több évek óta összezavartan áll, melly összezavarodásra a könyvtárnak egy más szobába nyakrafőre történt áthordatása adott volt alkamat pr. Brassai ur könyvtárnoksága alatt — a tökéletes rendezésre csak jövő tavasszal számithatunk, s az ekkor minden bizonnal megleend, mivel könyvtárunknak egy nagy maecenása akadt, volt — regalista Mgs Gedő József úrban, nagy könyv- és irodalombarátban, ki a M. tudós társaságnak vagy N. Muzeumnak is ajándékozá

nemrég Cserey Mihály Historiájának eredeti példányát — e jó Ur könyveit — több ezerre menőket — könyvtárunknak ajánlodekózzván, azoknak átadását már meg is kezdette — s azokkal együtt már a régibb könyvtár rendezése is meg fog történni — s így később bővebben szolgálhatandók a Tekintetes Ur bizalmas kéréseire, mik által rendkívül megtisztelve, koránsem terhelve, érzem magamat. Csak annyit sajnálok, hogy többel nem szolgálhatok jelennen.

Azonban még is egy tekintetben nagyra vetettem fejemet. Én ugyan is titkon arra szánám el magamat, hogy néhány könyvet felküldjek a Tekintetes ur irodalmilag szent és sértetlen, azaz: sérteni nem tudó kezeibe. Nagyon tisztelt Kegyednek, mélyen meg vagyok a felől győződve, lesz annyi kegyesége irántam, hogy e titkon sokat használható, de nyilvánossá válva, méltán hibáztatható tettemet el fogja leplezni, mint ha soha sem történt volna. Consistorainknak, tanártársaimnak nem mertem megemlíteni, mert rosszul értett tekintetekből elleneztek volna léptemet, mint ez látható csak abból is, hogy a m. t. társaság szíves fölkérésére még eddig nem valának szívesek felelni. Én örvendek azon, hogy a tekintetes ur elég szíves volt bennem bizalmát helyezni — és én legalább fővény szemecskékkel járulhatok a magyar irodalom büszke történelem-épületéhez, mely tisztelt Kegyednek művész kezei között emeli fejét.

Aztán fájdalom, főtiszt. Székely Sándor superintendens ur már mindjárt egy éve, hogy elhalálozott, mint ezt a lapok közölték is volt; ugyanis főpásztori látogatását tevéen a mult télen a székely földön, gutaütésben hirtelen elhalálozott 1852. jan. 25-én — s Kolosvárra hozatván, 29-én eltemettetett. A tudós székely levelét nem is láthatta, mert már mult év októberében elindult volt Kolosvárról püspöki visitiora bé a székelyek közé. Kevés könyvei között lehetnie Pécsi Simonnak valami beszédei, kéziratban-e vagy nyomtatásban, nem tudom, mert mindeddig nem közeledhettem könyvtárához, az özvegy nő szemessége miatt, ki könyvféle dologhoz nem értvén, azt hiszi, hogy rablásvágygal közelednek a könyvekhez — miket ő kised fia számára bezárva akar megtartani, holott a könyvek nagyobb része régi theologiai. Azonban fedeztem én fel a napokban tartott kutatásaim közben az iskolai könyvtárban egy ívrétű kéziratot, — elől és hátul csonkát — mely éppen azon kézirat, a talmudból és egyébbünnet szedve, miről Székely Sándor 134 lapján emlékszik. Ugy látszik, prédikációk, a rabbikból vett textusokra, készítvék. Ezt is, ha első küldeményemmel kedvet találok, bátor leszek tisztelt Kegyeddal közölni néhány hétre, lemásoltatás végett, mert itt ugyan azt senki sem leend képes elolvasni — s lemásolni.

De már ideje egyszer a dologra térni, s a Tek. Ur kérdéseire nyíltan s egyenesebben felelni.

Először is a Preusszen énekes könyvét érdeklőleg. Azt az ide mellékelt lapokon¹ ismertetem némileg és hogy attól egészen különbözik a Radeczki Bálint szintén német énekeskönyve. Több kiadásukat az irtnál nem tudom, s nem is gondolom. Vannak dogmatikai énekek is bennük, a magyar unitárius énekes könyvekben előjövőkkel szellemileg egybehangozók. Annyit kiérzttem ezen német énekekből, hogy némileg nagyobb csatlakozás van bennök a Jézus személyéhez, s több kedély-ömlengés az ő magasztalásában, mint a magyar olykor igen is izraeles, tisztán monotheistikus szellemű, unitárius énekekben. Ha mutatóványokat ezekből is kívánand a Tek. Ur, szívesen teszem.

A néhai Székely Sándor által kiadott „Unitária Vallás Történeteire“ közbevetőleg megjegyzem, hogy azok igen is száraz, szóról szóra való kivonatok az Előszavában említett *Uzoni Fosztó István* történeteiből, melyek két nagy kötetben Consistoriumunk levéltárában tartatnak. A miket számtalan helyeken említ Székely Sándor, mint kútfőket, azoknak század részét is alig látta, mint a Preussen énekeskönyvével történt, melynek kézirat példánya is találtatik könyvtárunkban.

A Dávid Ferencz és társai által adott magyar énekeskönyv, mely 1570 körül nyomtatott volna, nem találtatik könyvtárunkban, legalább eddig tett kutatásaim rá nem vezettek.

Egy utóbbi kiadásra találtam 1605 vagy 1607 körül, melyet küldök is. Czímlapja nincs meg, de már a legelső levélben lévő *Litánia* használata oly időszakra vezet vissza, mely még nem volt messze a katolikus korszaktól. A Tekintetes ur több jelekre is fog akadni e tekintetben, — én csak azon Tordai Jánosra hivatkozom, kinek énekes könyvét hasonlólag küldöm, mely 1627-ben van készülve, mikor az ifju éppen iskoláit végezte, tanárrá leendő. Ezen énekes könyvből egy sincs felvéve, a fenebb említett *Litániás* énekes könyvünkbe, holott későbbi énekes könyveink teledes-telik a Tordai oly szép hangzatosságú, könyveden folyó énekeivel. Figyelmeztetem Tisztelt Kegyedet ezen Tordai Jánosra, ki tán ismeretlen a magyar írók közt. Szíveskedjék, ha méltónak találja, megismertetni, vagy megismertetését oly férfiúra bízni, mint Lugossy, kinek ismertetése a Szombatoskönyvről még maig is füleinkben cseng és szívünkbe mélyedt.

A fenemlített „Litániás“ Énekes könyv táblájára ugyan ez áll nyomtatva: 1657, de ez inkább a könyvnek kötéseidejére

¹ E levélhez mellékelve van négy lap, melyen Kriza Preussen János, Radecius Bálint énekeskönyvéből „Heltai Isteni dicséretek“-ből kivonatokat, szemelvényeket közöl Toldyval. Ezek mellőzhetők.

mutathat, nem a nyomtatására. Egyébiránt a XVII-ik század közepe táján már el voltak kopva a Heltai műhelyének betűi, s nem használtattak. S aztán Fosztó Uzoni szerint a református fejedelmek alatt a XVII-ik században szörnyű nagy felügyelet alatt voltak az Unitáriusok, könyveket, kátekatsat, nem lehetett kiadni, mert mindig akadékoskodtak tartalmukban, hogy igen határozatlan, nem elég jézusos — azt hiszem erős meggyőződéssel, hogy a kérdéses könyv éppen a Boescai idejéből való, mikor az Unitáriusoknak rendkívül szükséges volt egyházi könyvek nyomtattatása, mivel a Básta időszakában az unitarius könyveket szintugy égették össze, mint a tilalmas papirjegyeket egy későbbi korszakban. Ezen Énekeskönyvben a szükségesekeket meglelendi a Tek. ur.

Küldöm hát ezt és *Tordai János* Zsoltáros könyvét 1627. Ez a Tordai János előbb tanár, azután éppen a kolosvári Unitária szent ekklesia papja volt mint magam. Meghalt 1636-ban nagyon ifjú korában. *Fosztó Uzoni* Unitáriusok historiájában ugy emlékezik róla, mint nagyon feltűnő egyéniségről.

Ezzel összevetendő Tordai János Zsoltárainak Előbeszédje, hol Bogáthi Miklóssal együtt szép alakú versezetben innepeltetnek.

Ennek a *Tordainak* legtöbb énekei találatnak ma is Énekeskönyvünkben. Egy példányát még bírjuk könyvtárunkban, mely néhány évvel — tíz, tizenöt-nél régibb, — én a szem előttit azért küldém fel, mert melléje van leírva *Bogáthi Miklós* Zsoltáros könyve, s a más példánytársaival leendő összehasonlításért érdekes.

Küldöm egy régi példányát is *Bogáthi Miklósnak*, — a Tekintetes urék határozzák el, ha nem régibb példányé ez a Jancsóénál. Ezen Bogáthi Miklósról azt írja Fosztó Uzoni, hogy mint kolosvári unitária ekklesia papja halt meg 1592-ben. Előbb szent demeteri pap, és Dávid-Ferencziánus, majd Pécsre menvén papnak, visszajött mint anti-davidianus az unitárius orthodoxusok közé. Bogáthi Miklós tehát nem volt szombatos, csak davidianus — titkon csakugyan befolyhatott a szombatosság alakulására, mely épp a XVI-ik század végére esik különben is, talán ezért voltak a szombatosok oly kedvellői az ő Zsoltárainak. Az első Zsoltár első verse méltán is találhatott nálok viszhangra.

Bogáthi Miklós Zsoltárkönyve, tudtom szerint, kinyomtatva soha sem volt.

A *Heltai* által kiadott halotti énekek gyűjteményét nem ismerem — halotti énekes könyvet sem kaphattam hirtelenében egy példányt is a régibb vagy újabb időből. Az újabb időbeli példányok mind elfogytak. Most működünk egy új Halottaskönyv

kiadásán. Azonban hiszem, hogy sikerülend mielőbb egy mult századbeli gyűjteménnyel szolgálhatnom.

Van Heltaitól kezünkön a Zsoltárok fordításának egy példánya — prózában, mely az általa tett Biblia-fordításnak egy része. A címlap hiányzik, de az Előbeszéd két végső lapja megvan Heltai Gáspár aláírással. Ez, mint a Bibliának több általa fordított része 1552 és következő években jelenhetett meg, az ő unitáriussá léte előtt, mint az ő Agendája is, mely szinte létezik nálunk.

Ezen Heltai-féle Zsoltáros könyvnek első Zsoltárát közlöm a mellékletben. Az előbeszédből csak ezt írom ki:

„Hanem ezen könyörgék minden Istenfélő iámbor keresztényeknek, hogy eszt e munkát, melly nem igen kichin; mert én tudom, mibe vagyon ennekem, ides szűvel es chendesz elmeuel vedgyéc, Tekéntvén erre, hogy szánszándékkal senkinek ártani, hanem mindeneknek használni akartam stb.“

„*Erős várunk nekünk az Isten*“ éneket két lectio szerint másolám le, hogy lássék a sorok szerinti különbözés — egy harmadik lectio gyanánt lemásolám azt is, melyet egy Bibliothecánkban talált pozsonyi Énekeskönyvben föllelék, melyben a nyomtatási évszám ki van hagyva, de úgy látszik a XVII-ik század végén van kiadva.

„Tarts meg uristen engemet“ 69-ik Zsoltárt Székely Sándor a Dávid Ferenczének állítja, de az valóban a Tordai Jánosé, mint figura docet. *A kereszténységben, Adjunk hálát mindnyájan* és az Ünnepieket a Litániás Könyvben Fosztó Uzoni is Dávid Ferencznek tulajdonítja.

Oh Ur Isten tekints hozzánk, 534 lap a Litániás Könyvben Dávidé, ugy ez is: Mostan Uristen hozzád. 655. l.

Tordai János Énekeskönyvében ez éneknek: „*Igazlító szent Uristen*“ versfőiben ez van: Jánosé de Thorda.

A litániás könyvben 291. lapon: „*Dicsérlek tigedet*“ versfőiben *Dóthi Ilona*.

Igaz Felség egyedül úr (689 lap) kezdő betűkben: Janus Petki angitur.

Nagy Hálaadással (496) No im opus *Frantisti Németi* sat.

De minek csevegjek annyit. Ott az írás, benne többet találnd a Tek. ur, mint én ívekre menő habarásimmal.

Oly szerencsés helyzetben vagyok, minél fogva egy mult században nyomtatott Énekeskönyvünkkel kedveskedhetem a Tek. urnak — valamint egy 1837-ben nyomtatottal is, — ugy egy könyörgéses könyvvel, mely a mult század elején Sz. Ábrahám püspökünk által dolgoztatott és adatott ki több ízben. Köztök vannak több könyörgések magyarul a Preussen János német könyörgéses könyvéből fordítva, mely megvan Bibliothecánkban.

Ha mi érdekes régi könyvet fogok találni nálunk, azt Tiszt. Kegyeddal közleni hazafiúi szent kötelességemnek tartandom. Majd a szebb időkben többet ülhettek könyvtárunkban, mely mostan fölöttébb hideg, a mellett, hogy nedves is és még nincsen laistromozva.

Csak egyért esdek, ujra meg ujra esdek a Tek. urnak, hogy semmiképen el ne áruljon egy léleknek is, és ha például Tordai János vagy Bogáthi M. Zsoltáros könyveiről említést tenne, csak olyformán tegye, mintha csak az én tudósításom után tenné, vagy mintha valaki Kolosváron át utazván, általam figyelmeztetve volt ezen könyvekre. A multkori szombatos könyvről közlemény sem volt legkevésbé is szándokomban, hogy az én nevemben jusson nyilvánra. A nyilvános fellépésektől csaknem legyőzhetlen irtózásom van. Sokféle hivatali elfoglaltatásaim özönében nem tudok valami olyast előhozni, a mivel némi önérzettel tudnék sikra állani. Így mint csöndesen dolgozó nap-számos örömet teszem, a mit tehetek.

Nem lenne é hasznos és üdvös irodalmunkra és nyelvészetünkre nézve kiadni e két Zsoltáros Könyvet? Én nagyon üdvösnek gondolom s úgy tetszik, mintha ilyesmi szándékról hallottam is volna.

Ugy hiszem, igen frissibe le is másolhatná a Tek. ur Tordai Jánost, — s legfeljebb február végeig kész lenne a munka.

Bátor vagyok erdélyiesen instálni a Tek. urat, méltóztatásék pár sorral tudósítani arról, hogy kapta-e a küldeményeket — és még mire lenne hirtelenében szüksége. Én írok több pap-társaimhoz, barátaimhoz, hogy Ekkleziáinkban kutassanak régi kiadású énekes könyveket, hogy a Tek. ur könyvtárát azzal is egészíthessük. Most csak a *Litániás Éneket* küldöm, az 1777 énekes könyvvel és az 1834-dikivel s a Sz. Ábrahám könyörgéseivel. Holnap más csomagban a többit, hogy ha veszne is valamelyik, mitől Isten mentsen! egyszerre ne vesszenek.

Isten áldja T. Kegyedet erővel hosszú élettel

tisztelő szolgálja

Kriza János.

Tekintetes Titoknak Ur,

A „Cserey Mihály jegyzőkönyvét“ elvégre küldhetem a Magyar Acadámiának — eddigi késésem oka a szokott consistorialis és jegyzői teketória vala, mit csakugyan sikerüle ennyi gyorsaságra is rávenni. Elég az, hogy a mi consistoriumunkat minden várakozásunkat felyülmulólag késznek s buzgónak találám a nemzeti irodalmi ügyek pártolására, — csak egy hang sem

emelkedett az ellen, hogy kéziratainkat szabad legyen az Aca-
demiával közleni, sőt tovább menének mint előre számíthattam
is volna, és Csereit följajándékozni indítványozák a Magyar Aca-
demiának azon gondolatban, hogy az különben is kiadandja
belőle, a mi felhasználható, — s a mi élő nagy patronusunk
Mlgs Gedő József ur, ki könyvtárát iskolánknek ajándékozta, az
ebbe jutandott eredeti Cserei-Históriát szintén oda ajándékozta
az academiának, accessorium tehát sequitur suum principale^m.

Én örvendek azon, hogy oly szerencsés leheték fölfedezni
ezen Jegyzőkönyvét is a halhatatlan Csereynek; még deák ko-
romban forgott az kezemben s ebből a visszaemlékezésembő
jött rám a hideg őszön a gondolat, hátha ráakadhatnék könyv-
tárunkban, s bár ennek régi könyvei egy más szobába hordatás
következtében össze vissza zavarodtak, úgy hogy egészen új
elrakás, új catalogus kívántatik. Csaknem egy héti sanyaru kuta-
tásaim után eurekát kiálthaték s vittem legottan az én tisztelt
barátomhoz Káli Nagy Elek urhoz, ki végig olvasván, ajánlko-
zott a már kinyomtatott kivonat megkésztetésére, — s így lehe-
tünk már szerencsések, hogy a Nemzeti Könyvtár ebből is adhat,
mit használhatónak találánd.

Csereinek több deák könyvei — többnyire jogi tartal-
muak — szállván az ismertetett Suki László könyvtárával isko-
lánkra, a könyvei első és hátulsó leveleire tett apró jegyzéseit,
mihelyt annyira nyílik az idő, hogy huzamosabban ülhetek
a theánkban, ki fogom írni s Kegyeddel közölni, hogy az őt
érdeklő vagy Csereiről minket érdeklő dolgok ne maradjanak
rejtekben.

Több kéziratokat érdeklőleg, minthogy azok szent vallá-
sunk történeteit közelről érdeklík, azokat habár több példányban
lennének is könyvtárunkban, nem érzi magát feljogosítottnak
Consistoriumunk arra, hogy elajándékozhassa; de használás,
különösen mielőbbi lemásolás végett kész leend Egyházi Főta-
nácsunk általengedni; s erre csak annyi az egész föltétel, hogy
sziveskedjék Kegyed hozzám — vagy a mi még jobb volna —
Mikó Lőrincz Tanácsi jegyzőnkhez néhány sort írni (lehetne
az a hozzám küldendő levelekbe zárva), hogy ez s ez kéz-
íratot, mint Pécsi Simont vagy Tordai Jánost legyen jó Kriza
utján felküldeni az Academiának — ez az elénk irt formáság
a kezelésben.

Egy füresza intermezzot nem állhatom meg, hogy ne közöl-
jek azon főtanácsi ülésből, hol az Academiának küldendő kéz-
íratok voltak vitatás alatt. Elé fordulván Pécsi Simonnak, a
nagy szombatossnak kézírata, egyértelműleg meghatározók annak
felküldését s a felküldendő kéziratoknak jegyzőkönyvbe iktatá-
sát; de egyszer mintegy isteni sugallatra eszükbe villan a mi

unitarius consistorainknak a hajdani Rákóczi György alatti inquisitio — a szombatosságért, s hogy akkor a szombatos könyvnek elégtetése volt országosan megrendelve — s félvén, nehogy a kormos lángos rendelet mint örök érvényességű, a maig fennmaradt szombatos iratokon is végrehajtsák, megegyezének szép titkon a nélkül, hogy a jelen volt cs. k. biztos legkisebb neszt is vehette volna észre, hogy az egész kézirat dolga hagyassék ki a jegyzőkönyvből — s az egész csupán quasi-consistorialiter hajtsák végre. Az Egyházi Képviselő Tanács (mely minden vasárnap szokott tartani itten Kolosvárott és tulajdonképen egy permanens bizottmány, a Főconsistoriumtól megbízva az ügyek folytatására — a főconsistorialis végzések végrehajtására —) kiindulva a Főtanácsban nyilvánult köznézettől határozá meg aztán a kéziratok dolgát úgy a mint most van.

A jövő héten egy újdonsággal lependjük meg a T. titoknok urat. Pákei Lajos Consistortársunk, cs. k. vidéki hivatalnok egyébíránt, mint régi kolosvári magyar ivadék egy régi ősenek Linczig Jánosnak kronikáját közlendi Kegyeddal, azaz: előbb csak a tartalmát, s mihelyt maga számára lemásolja, az egész eredetit följárandékozza az academiának.¹ Ezen különben tiszta hazafias érzésű, de ildomos úrnak nem hagytam addig békét, mig magát rá nem határozza, hogy azon becses kéziratot, mit az 1840-iki Erd. Társalkodóban Nagy-Ajtai Kovács István ismertetett volt, közölje Kegyeddal, sőt többre ajánlkozik egész önkéntességgel, mert maga számára lemásolván, az eredetit fogja felajándékozni.

A mult napokban felküldött könyörgéses könyv — szépen könyörgők — sziveskedjék a T. titoknok ur, minélelőbb lemásoltatván, leküldeni, hogy soká ne kelljen himeznem, hámoznom a dolgot, ha vissza találják kérni. Én egyébaránt azt mondom, hogy itt helyben másoltatom piarista Vassal. Tehát egy kevés ideig tolhatom a dolgot.

Kegyed emlékezett volt az ellenébe viendő számlalapról. Az nagyon csekélyül ütne ki, mert a két énekes könyv ára, 2 váltó forint — Szent Ábrahám könyörgéses könyvéé 30 váltó kr. A leveleket mind Kegyed fizeti a csomagokkal együtt. A tudós társaság által kiadott könyvek közül ha netalán vagy egy sem volna meg könyvtárunkban, azt úgy hiszem szívesen vennék consistoraink a kéziratok felküldésért, noha szegénységök mellett is büszkék lévén egy szóval sem emlékeztek ilyen kívánatról. Azt is hiszem, hogy kevés fog hiányzani. Mert Gedő József úr minden magyar könyvet meg szokott venni régóta,

¹ Beosztva a M. T. Akadémia könyvtárának kézírattárában. Jelzése: Naplók 2-r. 3. sz.

veszi pedig iskolánk számára, nem lévén ennek egyéb fundusa könyvek vételére, mint a mit néhai felejtethetlen Bölöni Farkasunk alapított volt, mi csakugyan egy szegény legénytől rendkívül szép és bámulatos volt, mert 4000 váltónál többre megy alapítványa, minek kamatja egy részét fordítjuk könyvek vételére.

Addig is míg az egész Tordait felküldhetném, a jövő napokban leirván belőle egypár éneket — a kegyed által régebben kívánt „Tarts meg Uristen engemet“ is: utnak inditom.

Erdélyre nézve a magyar irodalom sárba feneklik — az idén még egy könyv sem jött hozzánk könyvárusi uton — mind ott vannak fenn lerakva Szónokon [?] postán ha kapunk egyet egyet. A kegyed Irodalomtörténetéből is kijött egy füzet, mint hallék, de itt hire pora sincs. Egyébiránt én csak a jövő szeptemberben fogom azt tanítani, addig megvehetendik tanítványaim.

Jó husvéti feltámadást, s tavaszi napokat kívánva, maradok állandóul alázatos kész szolgálja a Tisztelt Titoknak úrnak. Kolosvár mart. 23. 1853.

Kriza János.

Nagyon tisztelt Tekintetes Titoknak Úr,

Közelebbről egy igen érdekes, s a mennyiben futólagos áttekintés után hinnem lehet, nem kis becsű ajándokot veend Kegyed a Magyar Akadémia könyvtára gyarapítására. Két rendbeli eredeti kézirat az a 17-dik századból. *Egyike* azoknak *Ozdi Borsos Tamás* orvos és bölcsészeti tanárnak, az Unitáriusok kolosvári főtanodája igazgatójának 1638-tól 1647-ig saját kezével írt *házi naplója*,¹ melyben ön- s hozzátartozói életrajzán, családi viszonyai s egyéb nevezetes dolgai feljegyzésén kívül oly történt dolgokat is említ meg, melyek mint Erdély s jelesen Kolosvár történeteire vonatkozó hiteles adatok históriai érdekekkel bírnak. Ugyane naplóba van beiktatva *Ozdi* által ipja *Ádám János* Kolosvár városi tanácsnoknak s a költészet barátjának 1606-ban első neje emlékezetére rimes versekben szerzett s több költeményei közt *Ozdi* által legjelesebbnek talált siralmas énekei is, mely N. Ajtai Kovács István úrnak ez eredeti kéziratból közleménye után az 1840-ik II. félévi Nemzeti Társalkodóban (30—32. és 38—40. lap) már világot látott.

Másika — az elsőnél is nevezetesebb — *Linczigh János*-nak, Kolosvár egykori hős lelkű királybírájának 1663-ban szintén sajátkezével, krónika alakban leírt, s azután is 1666-ig folytatott

¹ Beosztva Linczig naplójával együtt a M. T. Akad. könyvtár kéziratárában. Jelzése: Naplók 2. r. 3. sz.

életrajza, melyben az 1606-tól, azaz születésétől fogva 1666-ig vele történtek, az általa időről időre viselt városi különbnemű tisztségek, megemlékezésével, terjedelmesebben pedig a többek közt Erdélynek és illetőleg Kolosvárnak II. Rákóczi György és Kemény János fejedelemségük alatt, az ő birósága idejében, a török-tatár ellenségtől s német zsoldosoktól kiállott keserves szenvedései, azon teméntelen sarczok, melyekkel a város magát a török-tatár had pusztításától megmentette (ezek részletesen) s maga Linczighnek a város megmaradásáérti nemes önfeláldozása, s azt sajátságos őszinte modorban, a legélénkebb színekkel festvék le.

E krónikát megelőzőleg néhány részint régi, részint önbiróságabeli *okiratot* igtatott be Linczigh, vagy a mint az övétől különböző írásmodor gyaníttatja, igtatott be fiai valamelyike által, melyek közt legelől: *Forma Unionis Civium Kolosvár* czim alatt áll azon János Zsigmond fejedelemtől Kolosvártt 1568-ban kiadott kiváltságos levél, mi által a kolosvári magyar és szász polgárok közt, a piaczi nagy templom közös használata, plébánia és plébánusi hivatal dolga, városi közigazgatás, satb. felett fenforgott versengés elenyésztetik; ezután feliratok és kérelmezések Kolosvár részéről I Leopold Császárhoz, s több ide vonatkozó levelezések.

A Krónikát pedig nyomban követi Linczigh családjának u. m. két nevének és ezektől született, de nagyobbára korán el is halt gyermekeinek leírása, s emlékezetes jegyzetei János fia kiképeztetése és kiházasítása módjáról, költségéről, jövődő tudomásul s mintegy jogfentartásul kisebbik fia Ferencznek. Legvégül elősorolvák — tudásul maradékainak — Linczigh minden fekvő birtokai, bérekesztve házi vegyes jegyzetekkel, főleg a háztartásra és gazdaságra vonatkozókkal.

E két rendbeli kézirat, egykor ugyanazonegy családi jegyzőkönyvbe (mely előbb Ádám Jánosé, azután Ozdié volt, s ettől Linczighre szállott) beigtatva, mostan pedig a tulajdonostul, az ezeken kívül többnyire haszontalan firválások és tiszta papirból tenyérni vastag könyvből, a biztosabb megtarthatásérti gondoskodásból különválasztva, korszerű durva fehér papírra, nagy ívrét alakban, nagyobbbrészint tömötten van írva, s összesen mintegy 20—22 ívre terjed, melyből jelesen az Ozdi-napló 5¹/₂, a Linczigh-krónika és családrajz pedig 5¹/₂ íveket foglal el.

Linczigh e kéziratát már Aranka György 1796-ban kiadott azon munkájában, melyben az erdélyi historiai kéziratokat ismerteté, mint nevezetést említi meg, Linczighet hőstettéért, Marcus Attilius Regulus római consulhoz hasonlítva. Ugyane kéziratból dolgozá és bocsátá ki N. Ajtai Kovács István úr is a Nemzeti Társalkodóban (1840. II. félév 49—55. l.) azon értekezését,

melyben Linczigh 1661-beli hőstette, mi által Kolosvárt a török pusztításától ön nemes feláldozásával megmentette, iratik le, s a M. A. Regulusével szintén párhuzamosíttatik.

Ezen kéziratosokat bírja itteni megyei törvényszéki titkár (régebb főkormányi hivatalnok) *Pákei Lajos* úr, a Kolosvártt majd két század óta virágzó, unitária vallást követő, eredetileg székely pákei Pákei nemzetség ivadéka, mely már több érdemteljes férfit állított elő egyházi úgy mint világi pályára. Birtokába azok édes anyja útján jutottak, ki Linczigh Jánosnak leszármazó maradéka. A tulajdonosnak, mint nekem kijelenté, azokat mindamellett, hogy mint becses emlékek reá nézt családi érdekekkel is bírnak, közhaszonra szentelni, s e végett Kegyed kezébe, a M. Akademia számára ajándékképen rövid időn felküldeni határozott szándéka.

Addig is tehát, míg a tulajdonostól magokat a kéziratosokat vehetné, sietek Kegyedet e felől főleg azon okból értesíteni, mivel a tulajdonosnak azon óhajását sejdítém meg, hogy azok közül avagy csak a Linczigh krónika mint igen érdekes historiai töredék, az Újabb Nemzeti Könyvtárban a több hasonnemű historiai dolgozatok közt mielőbb jelennék meg, legyen tehát Kegyednek ideje e felől gondolkozni s a szükséges előintézkedést megtenni.

Kedvesen venném, ha Kegyed becses nyilatkozatát, a tulajdonosnak mind szándékára, mind fenn érintett óhajtásának igen vagy nem létesíthetésére nézve nekem közelebbről megírni sziveskednék. — Kd biztosító válasza azt hiszem, még nagyobb ösztönül szolgálandana a nemes szándék mihamarábbi sikerítésére. — A kéziratosok — mint fenn érintém, megfordultak N. A. Kovács István úr — de a mint a tulajdonos ur emlité — gr. Kemény J. úr kezén is: kérem azért írja meg Kd azt is, ha ezen urak útján nem bírja-e azokat már másolatokban, és ha igen, mennyi részben, vagy pedig ezek létezése Kegyed előtt eddig ismeretlen volt.

Epedve várva Tisztelt Kegyednek minden esetben kedvesen fogadandó válaszát, vagyok

a Tekintetes Urnak

alázatos kész szolgálja

Kolosvártt máj. 15. 1853.

Kriza János.

U. o. Gáspár János utazását meghallva, késtem e korig e levél felküldésével.

Tekintetes Úr,

Gáspár János barátom Pestre leendő felmenetelét rég tudva, általa kívántam a Tekintetes Urat némiekről értesíteni. Legfontosabbnak azt tartom, hogy az ima-codexet sikerüle per fasque

nefasque kézhez kerítenem, mit egyenes uton az özvegytől nem is lehetett volna; de történetesen nyomára akadván annak, hogy a tisztes özvegynek már serdülő fiai, kik reform. kollegyiomban tanulók, néhány könyvet a napokban eladtak, egyenesen hozzájuk fordultam egy közel rokonjok által, s több rendbeli alkudozások után elvégre 18 pengő Rftban megállapodtunk, mit rögtön ki kelletvén fizetni, a Hunfalvi által küldött hellén classicusokból bejött összegből kifizetém a codexet. Méltóztat Tisztelt Kegyed e 18 forintot Hunfalvi Pál Úrnak kifizetni, mit Wass József barátom is tudatni fog Hunfalvi Úrral. A codexet kapva a Tekintetes Úrtól, ki sem mertem adni kezeim közül, félve, nehogy ez is a Tinodi sorsára jusson, melyet sokáig kértem megvétel végett, s távolról sem látszottak eladni akarni, s egyszer csak elcsudálkozva láttam egy kegyes jó úrnál, mint legközelebbi szerzeményt — s csupán azon egy körülmény vigasztalt meg, hogy azon érdemes uraság épen az irodalom nagylelkű barátja Mlgos Gedő József Úr, ki a Cserey eredetijét ajándékozta volt a Magyar Akadémiának, s becses könyvtárát a mi főiskolánknak, hova Tinodi Sebestyént is több újabb szerzéseiivel adandja. A néhai Kiss Lajos úr könyvtárának jegyzékét megnéztük, de magyar s másféle régiség is több nem található benne, deák törvényes könyvek nagy részint — s ujabbkori németek és francziák.

Szerettem volna azon codexet olcsóbb áron is megszerezhetni, de a codexek becséről sokat hallván az érdeklött ifjak is a Kegyed irodalomtörténetének tanítása alkalmával, mely mind a három itteni főiskolákban taníttatik, a tanároknak ily codexek felkutatására ösztönző beszédek következtében igen is tapasztaljuk az ifjaknak ez irányban felköltött figyelmét; de igen azt is, hogy árukat a könyvek becséhez méltólag, de túlzólag is meg tudták kérni. Egyébiránt bár akadnék még ily szerzeményre buzdításom következtében — mert én is rendkívüleg már második éve tanítom a Kegyed Irodalomtörténetét — s ugyan örülök, hogy az Ujkori Történetek első fürete már megjelent, mert leendő összel mit adnom tanítványaim kezökbe.

A szent codexek még september feléig maradhatnak Tisztelt Kegyednél, s a mint irtam volt a minap, a többinek, kivált Tordainak felküldése iránt méltóztat néhány sort intézni a képviselő Egyháztanácshoz, mely minden vasárnap tartatik itten; mert csak ezen feltétel alatt szolgálhatok a különben is most más bibliothecárius keze alatti könyvekkel. A néhai Székely Sándor özvegyénél rátaláltam az óhajtott Szombatos könyvre, — és sokkal érdekesebbnek találtam azt, mint képzeltem. A Pécsi Simon neve sehol sincs kitéve, de úgy látszik, egy része legalább az ő munkája: mert többféle munka, s többektől írva találtatik e gyűjteményben: mindössze 56 levél ivértben — éne-

kek is, a szombatosok énekeskönyveiben részint olvashatók. Nevezetes, hogy figyelmet ébresztő kivált egy darab, melynek címe: *Az szent írás panaszolkodása azok ellen, kik vakmerőségből, avagy világszeretete miatt, vagy az emberi gonoszságnak valami egyéb okai miatt ötöt megutálták.* Azt hiszem, lemásolás végett meg fogjuk nyerni a tisztos özvegytől. Elég az mostan, hogy létezik valóban a sejdített szombatos codex, s a szombatosok theológiáját, s a magyar nyelvészetet illetőleg rendkívül fontosnak mutatkozik.

N. Ajtai Kovács István ur szolgálna örömet a kivánt codex címével s egyéb körülményekkel, de ő maga Beszterczén hivatalodik, bibliothecája pedig itten Kolosvárott van egy magán-szobában elzárva, szekrényekbe rakottan — énnekem úgy tetszik, hogy azon Heltai bibliájának címét s nyomtatási évét jelentettem volt egyéb apróságok között. Ha más példányra akadhatnék, abból megírnám a szükségeseiket. Az itteni unitár. könyvtárban csak Heltai Uj Testamentuma találtatik. Kovács Istvánnak vétek, hogy hivatalkodással tölti minden idejét, úgy hogy mostanság még csak rendkívül becses könyvtára is szombatos s nyugszik itt helyben. De rá van szorulva¹ a hivatalkodásra, hogy élhessen.

Küldöm e levelemmel egy régebben irt leveletem — méltóztat a Tek. ur válaszolni azon érdemes urnak megnyugtatósa végett — ki nagyon megtisztelve érezné magát ajándoka elfogadtatása által. Végül bátorodom tudakolni Tisztelt Kegyedtől: igaz-é, mit az itteni könyvtárosok mondanak, hogy Kisfaludy Károly Munkáinak Nemzeti Kiadása negyedrébten nem található. Meg vagyok bizva ennek végére járni.

Isten áldja meg Tisztelt Kegyedet. Óhajtja

Ks. Lk. B. j. m. 3.

alázatos kész szolgálja

Kriza János.

U. I.

Bátor valék Tisztelt Kegyednek egy példányt küldeni Péterfi Sándor ifju pap barátomnak éppen most kijött Egyházi beszédeinek első füzetéből. Ez ifju egy nagyon szerény, de nagy reményekre jogosító falusi lelkész, kinek régi könyvek felkutatására is a székely földön sok hasznát vehetendjük — méltóztat a Tek. ur becses Uj Magyar Muzeumában említést tenni ezen prédikációkról, mert nézetem szerint megérdemlik, oly szép egyszerű, szívható iránylyal vannak azok írva. A nyelve tiszta, nemes népszerűség a bélyege.

¹ Az eredetiben roszulva.

Aztán most jut eszembe a Kegyed keresztelése, mely szerint nevetet adta a kis codexnek. Egészen hiúvá tesz Kegyed engemet, midőn elképzelem, mint állok ott a 16-ik század írói között. Ha csak lehet a XIX-ik század jelen évében is szeretném valamit tenni, legalább a mire rég teszem az előkészületet, némely székelységeket összegyűjtve kiadni.

Tekintetes Ur,
Nagyon tisztelt Uram!

A legnagyobb örömmel vettem tisztelt Kegyednek közelebbi levelét, a melylyel szerény magányomban engem megtisztelni méltóztatott — valódi emelő hatással volt reám, kedélybetegre, a kinek egyik kinszenvedésem abban állt, hogy sors és körülmények nem engedék lelkem első szerelmének, az irodalomnak, élnem — a mikor tehát rapportban lehetek irodalom embereivel, ugy esik nekem, mintha magasztos delejes álom lepne meg, s feledném néhány szempillanatig a hideg való sanyarú érintéseit. Bár tudnék jelenleg is a feledés mesterségéhez, a ki csak tegnap temetém el egy igen kedves kis leánykám.

A tisztelt Kegyed oly szives biztatásait nem tudom eléggé köszönni — édes hazánk egyik leghatásosabb férfitól jönnek azok, s akkor nem lehet, hogy reám a csekélyek egyikére is hatással ne legyenek.

A szent könyvek maradhatnak, a míg szüksége leend reájok a Tekintetes Urnak. Egy biztos alkalom majd az öszön haza hozhatja.

Még mind kényszerülve vagyok alkalmatlankodni t. Kegyednek. Az az Emich megküldé nekem a derék Uj Magyar Muzeum füzeteit, a mikért az én, méltatlan ember, köszönetem határtalan. Megküldé a Nemzeti Könyvtár harmadik évfolyama három füzeteit is *Ürmösi* előfizetóm számára; de, bár jegyzetében említi, még sem küldé meg a második évfolyam hiányzott 5—6, 7. és 8-ik füzeteit. Gáspár János barátom legyen az élő tanubizonyosság Pesten, hogy a csomagot felbontva, benne csak a harmadik évfolyam három első füzetét kapók s a hiányzott Uj Magyar Muzeum füzeteit, de a mire oly annyira szükségem volt, hogy *Ürmösitől* az előfizetési díjt megkaphassam, azt nem — s így csodálatosképp megadta nekem a harmadik évfolyam árát, de a másodikét nem akarja addig, míg nem kapja a példányokat. Ugyan esdeklem azért Tisztelt Kegyednek, hogy akár Gáspár barátomat is tanuképp felvéve, legyen oly kegyes és hatalmas Emichchel azon, még mindig hiányzó példányokat megküldetni.

Talán el voltak fogyva a példányok, azért nem küldte meg akkor.

A kolosvári Casinonak hiányzó vagy meg nem küldött vagy valamely postán elveszett *januári* füzetére nézve pedig a tisztelt Casino megbízása folytán vagyok bátor kérni tisztelt Kegyedet, hogy azon füzetet ne ingyen, hanem legalább bizonyosan megküldendő ára fejében sziveskedjék Emich által megküldetni, hogy teljes példánynyal birhasson a Casino. Emich az irta volt, hogy nem küldheti, mert már megküldötte volt; hiszem is, s éppen azért szeretnők legalább pénzért megkaphatni.

Jó erőt, kedvet, s boldog időket óhajtvá maradok Tisztelt Kegyednek

Kolosvárt jún. 17. 1854.

alázatos szolgálja
Kriza János.

Nagyságos Ur,
Nagyon tisztelt jó Uram!

Nem tehetem, hogy én is mint Krisztusomnak szintén mint a Muzsának egyként méltatlan szolgálja, innen a távolból áldást ne rebegjek a Nagyságos Urnak érdemkoszorúzza fejére, midőn azt a haza egyik fő intézetének csoportos gondjaitól szabadulni szemlélem, de csak azért, hogy egy más téren annál osztatlanabb s erőteljesebb tüzzel szentelhesse magát a tudománynak, mely édes nemzetünk nevét s ebben a Nagyságodét is örök időkhig dicsőítendi. Áldásom a tisztelet s hála legtisztább forrása-ként buzog lelkem mélyéből, forrón esdekelve Istentől, hogy Nagyságod életét a legjobb testi s szellemi erőben, épségben s élénkségekben terjessze az emberkor legtávolibb határaiglan s engedje kedves házanépe s nemzete virulásában hosszas időkhig gyönyörködhetni.

Nagyságos Ur! Husz éve már, hogy leginkább a Nagyságod kegyes közrehatása mellett a Magyar Akademia tagjai közzé meghívást nyertem, s alig több éve annak is, hogy az üdvözítő szent ige hirdetésére ünnepélyes fölszentelésben részesültem. Két nagy mező! hajh! de az én erőm s időm alig volt elegendő csak az egyiknek is kellő művelésére, s im — midőn az Ur szöllőjének főfő felvigyázójává küzdém fel magamat — természetesen csak a jelen évnek egyik legverőfényesebb napján, legnagyobb meglepetésemre: a Helicon hegyén a munkarészemül kijelölt helyecskét bizony nem valék képes csak anyyira s művelni, hogy bár egy szerény koszoruba való virágokat növesztve, azzal a Muzsának s Nagyságodnak is örömet szerez-

hettem volna. Olyatén hur ez lelkemen, mit nem szeretek soha illetni: a legszorosabb kapcsolatban áll az hitfelekezeti létünkkel, mely anyagilag nagyon szegény levén, a neki tett szolgálatot nem jutalmazhatja kellőleg, — s ennél fogva magam is papi s tanári kettős nagy sulyu hivatalom mellett a hirlapírás örök gondot s lelki elforgácsolást okozó munkájával egészítém ki kenyeremet, hogy családomat illőleg táplálhassam. Azonban a superintendensi hivatalban ha nem sokat kevesbültek is, de legalább egyszerűbbekké váltak foglalkozásim, — s hinni szeretem, hogy tán még a Muzsa kegyét nem vesztettem el annyira, hogyha buzgóan kérem s ostromlom, ne juttatna nekem is valamicskét annak szent harmatából, hogyha Nagyságod kegyeskedett az én nevemet egy régi codexxal örökíteni, annál inkább törekedjem én is nevemnek valami újabbszerű codexxal adni bár csekély jelentéket.

Egyuttal bátorkodom Nagyságodat kérni, szíveskedjék a már több éve fennt lévő Litániás-Énekes könyvet Gyulay Pál barátomnak átadni, ki annak lehozatalára a legkészségesebben ajánlkozott.

Magamat szíves hajlamaiba ajánlva maradok állandóul mély tisztelettel

a Nagyságos Urnak

Kolosvárt decz. 29. 1861.

alázatos szolgálja s igaz

tisztelője

Kriza János

erdélyi Unitárius Superintendens.

Kivül:

Nagyságos Toldy Ferencz Urnak

Pest.

Nagyon tisztelt Nagyságos Ur,

Bocsánat nekem, hogy ily későn teljesítém előttem nagybecsű megbízását Nagyságodnak, mert hivatalos dolgok miatt egy ideig Kolosvárt nem leheték, a tordai zsinat végződte után — haza érkezvén és néhány nap kelle a két rendbeli életirat adatainak egyberakására. Egy rakásban vannak ugyan azok, de a Nagyságos Ur kiszedi belőle a mit jónak vagy használhatónak talál. Egy unitarius tanár s hivatalnok állása s körülményei éppen nem olyszerűek, hogy azok közé jutva egy búfejét költészetre is hajtott ifjú ember, sokaeska ideig társaloghasson

a Musákkal. Legalább eddigelé egészen égő áldozatul követelte egy ilyennek testét, lelkét a Nagy Zebaót Istene, — azután másként fog lehetni, úgy hiszem, tisztességesebb fizetést kapva az államtól is nyerendő segély után. E segélyt remélem én magam is nemsoká megnyerhetni — s akkor képes leszek a már rég készen álló II-ik kötetét is „Népköltészeti gyűjteményemnek“ kiadhatni. Saját dolgozataim, verseim sokkal kevesebb számúak, hogysem az összegyűjtést megérdemlenék. Azok igazán „disjecti membra poetae“. Lelkemben a sok rideg kötelmi munkásság miatt elfanyarodván, azon fiatalkori magzatimat nem is láttam születésök óta, azt sem tudom, hol léptek ki a világra nagyrészt; legtöbb az első Reményben jelent volt meg, kevés az Athenaeumban, s a Nemzeti Társalkodóban is, sokszor álnév alatt; de ismétlem oly kevés és igénytelen jelent meg tőlem, hogy átalлом rá is gondolni azokra a sokszor komor munkák alatt nem sok gyönyör közt lefolyt napokra, midőn zengett bongott bensőmben valami, éjjel nappal, de soha sem tudott részt kapni arra, hogy magát künn is látható s hallható egész alakká képezhesse. Egyedül a népkébel üde terményeivel való foglalkodás adja nekem most azt a természetes élvezetet, a mit különben gondtól üresebb állapotban tán saját szülőtteim is mind ön gyermekeim nyújthatnának. Sic fata tulere. Egy parányi vigasz lelkemnek mégis hogy véletlenül rásegítve a népköltészet művelésére, s a nép szüleményeinek kiadhatására legalább lelkiismeretemnek némi csendjével végezhetem idilli állapotra született — s mégis ily nyugtalan társadalmi helyzetbe jutott életemet. Egyébiránt fogadja a Nagyságos Ur irányomban tanúsított oly számos kegyeiért leghőbb köszönetemet, a ki magamat további szíves hajlamaiba ajánlván vagyok állandó mély tisztelettel a

Nagyságos Urnak

Kolosvárt Oct. 13. 1868.

alázatos szolgálja

Kriza János.

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA.
